

La sociolingüística catalana: pioners, anàlisi, conceptes, discurs, recerca

Seguint el títol d'aquesta contribució, vull retre homenatge a Francesc Vallverdú presentant una visió de conjunt alhora que parcial i en tot cas personal del que fou i significà l'anomenada *sociolingüística catalana*, especialment en els seus orígens, molt abans que, no diré la seva plena institucionalització, però sí el seu reconeixement universitari i acadèmic. És molt possible que la meua versió no segueixi la llera oficialment establerta, però intenta ser una interpretació crítica d'un fenomen que, tot i dur un nom de disciplina, se'n separa i la transcendeix per raons sociopolítiques objectives i per raons de la responsabilitat i l'objectiu que assumeixen els subjectes implicats.

De fet, la relació entre els orígens de la sociolingüística catalana i les institucions acadèmiques és fàcil de descriure: pràcticament cap, no obstant la participació a títol individual d'alguns professors universitaris en treballs i assaigs de caràcter sociolingüístic i en la constitució del futur Grup Català de Sociolingüística (GCS). Aquesta anomalia s'explica per raons òbvies, atès el context polític de l'època. La sociolingüística neix, doncs, a l'àrea catalanoparlant en circumstàncies que en condicionen la naturalesa i el desenvolupament. I en part com a reacció a aquestes circumstàncies. Però no solament hi van influir circumstàncies internes a l'Estat espanyol, sinó també el desenvolupament de la disciplina en l'àmbit internacional.

Podríem dir que la sociolingüística neix després de la Segona Guerra Mundial i, en un cert sentit, també com a conseqüència de necessitats lingüístiques i comunicatives que aquella suscità i dels canvis polítics i socioculturals que havien de seguir-se'n. La sociolingüística neix amb la voluntat de donar una orientació social a l'estudi del llenguatge, de considerar el llenguatge en el seu context social davant el paradigma predominant en la lingüística de l'època, i també amb la voluntat de ser un instrument de resolució de problemes pràctics del món real. De la mateixa manera que la teoria de la planificació lingüística neix a posteriori de ne-

cessitats que emergiren en els processos de descolonització, a l'hora d'abordar problemes relacionats amb l'organització política de realitats lingüístiques complexes, amb la gestió de la diversitat lingüística d'estats emergents.

Convencionalment, podem considerar l'obra d'Uriel Weinreich *Languages in contact* (1953) com a referència immediata o com a predecessora del que havia de ser l'eclosió de la sociolingüística com a disciplina consolidada a mitjan dècada dels seixanta als Estats Units. Podríem fixar també convencionalment aquesta eclosió en el simposi sobre sociolingüística que tingué lloc a Berkeley l'any 1964 i l'aparició en 1966 del volum que aplega les contribucions que s'hi feren. Els autors procedien majoritàriament de la lingüística o de ciències socials amb una orientació vers el llenguatge: Joshua A. Fishman, Einar Haugen, Dell H. Hymes, John J. Gumperz, William Labov, entre altres. I l'objecte de la disciplina fou definit com la variació lingüística i els patrons de covariació sistemàtica entre variables lingüístiques i variables socials. De fet, Weinreich ja mirava d'escatir les relacions de congruència —en deia— entre grups lingüístics i grups socials definits independentment de la llengua.

En la immediata postguerra hi ha un interès per l'estudi del bilingüisme. Noms com els de Haugen, Weinreich o Mackey són pertinents. De fet, l'objectiu i el gruix de l'estudi de Weinreich és lingüístic i consisteix en l'aplicació dels mètodes d'anàlisi de la lingüística estructural al contacte de llengües, al capdavant a efectes tals com diverses menes d'interferència lingüística. Ara, el seu estudi presenta una perspectiva tripartida: lingüística, psicolingüística i sociocultural, dedicada aquesta última a qüestions centrals del que es coneixerà com a sociolingüística. La pregunta pertinent que ens hauríem de fer és: per què la lingüística va trigar tant a ocupar-se sistemàticament d'un fenomen com el bilingüisme? Ho havien fet psicòlegs i pedagogs (recordem el Congrés Internacional sobre Bilingüisme organitzat a Luxemburg l'any 1928 —el mateix any que el Primer Congrés Internacional de Lingüistes a la Haia—). Tinc la convicció que la resposta a la pregunta està en les contradiccions metodològiques internes que qualsevol fenomen de contacte planteja tant al paradigma de la lingüística historicocomparativa del segle XIX com als paradigmes de la lingüística estructural i de la lingüística teòrica del segle XX.

En la dècada dels seixanta als Estats Units es planteja amb força el problema de la consciència de la discriminació dels afroamericans i en la seva gestió tenen un paper els sociolingüistes. S'ha oposat la «teoria del dèficit», formulada pel sociopedagog britànic Basil Bernstein a l'hora d'estudiar les diferències en les capacitats expressives i narratives entre grups d'escolars britànics, segons l'origen familiar i l'accés als codis normatius, a la demolicció per Labov de l'estigma associat a les varietats subestandard de l'anglès americà, particularment el dels afroamericans. Labov s'interessa per l'extrem menys formal i més espontani del contínuum estilístic, el que ell anomena *vernacular*, i en posa de manifest les regularitats. Elabora

la noció d'estratificació sociolingüística mostrant la interdependència entre estratificació social i estratificació estilística, però —a banda d'apropriar-se del nom de la disciplina— construeix una sociolingüística del consens a l'hora d'interpretar el que és una comunitat lingüística. L'articulació que Labov pretenia construir entre la lingüística de l'època i la seva «sociolingüística estricta» o «variacionisme» aboca l'experiment —prou reeixit d'altra banda en termes acadèmics— a una sociolingüística monoglòssica que de poc serveix a la comprensió del nostre problema local. D'altra banda, Hymes, que s'interessa més aviat per maneres de parlar més pròximes a l'extrem formal, accentua, en canvi, el caràcter adaptatiu del llenguatge i denuncia les desigualtats entre parlants i entre comunitats en les funcions socials del llenguatge.

Amb anterioritat a aquestes recerques, hi havia hagut ja algunes obres substancials sobre la sociologia del llenguatge, com *Pour une sociologie du langage*, de Marcel Cohen (1956), a França. Cohen era semitista i deixeble d'Antoine Meillet, amb qui va col·laborar estretament, però la seva inspiració sociològica tenia un altre origen. Sobta que aquesta obra, accessible en un mercat pròxim i en una llengua familiar, marcada per una orientació antiidealista i tendent al materialisme històric —orientació generalitzada entre l'esquerra europea durant la guerra freda i compartida per pioners de la sociolingüística catalana com el mateix Vallverdú—, no hi tingués una influència manifesta.

La sociolingüística catalana rebrà influències foranes, però té una dinàmica endògena; neix, com en altres llocs, per a enfrontar-se a problemes locals: la subordinació política, lingüística i cultural del país en el context d'un règim dictatorial, després d'un intent d'anorreament del fet diferencial català, enmig d'un agressiu intent d'assimilació i enmig d'uns canvis socioculturals, demogràfics i demolingüístics de gran importància per a la configuració del futur. I en un moment en què moviments socials i polítics es preparen per encarar l'inexorable adveniment de la democràcia a Espanya.

Els pioners de la sociolingüística catalana no procedeixen majoritàriament de la docència en facultats de lletres o de ciències socials, sinó d'altres àmbits professionals i amb una formació diversa. Són advocats, sociòlegs, filòlegs, escriptors, professors d'ensenyament secundari, assessors editorials, o exerceixen en altres empreses, i també provenen de la militància política i cultural. Un exemple d'això és precisament el cas de Francesc Vallverdú, en el qual se superposen diverses d'aquestes condicions: per formació advocat —professió que va exercir fugaçment—, és alhora escriptor i assessor editorial, la seva militància cultural és palesa, però la seva militància política en el PSUC és significativa, oimés atesa la responsabilitat que adquireix a l'hora de fixar la política lingüística del partit.

Si analitzem ara l'activitat dels pioners en el camp de la sociolingüística, les qüestions per les quals s'interessaren, l'aparell conceptual que desenvoluparen,

les influències rebudes, crec que cal començar per una observació elemental: la sociolingüística catalana neix o pren embranzida al País Valencià i el seu objecte d'anàlisi és la societat valenciana. Els noms d'Aracil i Ninyoles són aquí indefugibles i la seva influència en el pensament sociolingüístic català també.

Aracil i Ninyoles són implacables en la crítica de la ideologia del «mite del bilingüisme», que llavors defensen determinats sectors del País Valencià, atès que aquesta defensa del bilingüisme castellà - català local o valencià encobreix una reacció per sublimació d'un conflicte del qual solament surt afavorit el castellà, contribuint així al procés de substitució en marxa. En aquest context el bilingüisme esdevé un bilingüisme transitori, no additiu, i fou considerat intrínsecament una amenaça. Un dels escrits primerencs d'Aracil s'intitulava «Un dilema valencià» i Ninyoles introduí la noció d'*autoodi* —menyspreu per la pròpia llengua/identitat. El dilema, tanmateix, era extensible a l'àrea catalanoparlant. Aquesta perspectiva havia de condicionar per força temps l'activisme lingüístic català, promotor d'un «retorn» al monolingüisme «originari» català.

Pierre Vilar, un geògraf i historiador de la Catalunya contemporània, empra el mateix concepte per a referir-se a la situació catalana de començaments del segle xx. Vilar s'adona que el conflicte entre una llengua que s'ensenya a l'escola però que és desconeguda en família i una llengua utilitzada per la família però que no s'ensenya a l'escola, condueix sovint els pobles a una situació de tensió que els obliga a fer una tria. Com a francès, Vilar no podia sinó sobtar-se que davant d'aquesta alternativa, al segle xx, Catalunya no triés la llengua d'Estat. Com a occità, s'adona que el fracàs del Felibrige és atribuïble a la incapacitat d'atreure's la massa social, contràriament al moviment catalanista, en què la massa social i la classe dirigent, encara puixant, compartien el rebuig envers Madrid.

En el context valencià esmentat, la noció de *substitució lingüística* —l'abandó d'una llengua a què els parlants es veuen abocats en favor de l'ús d'una nova llengua— esdevé un terme que identifica alhora un fenomen social, un objecte d'estudi sociolingüístic i un problema real al qual s'enfronta la societat catalanoparlant. Aquest procés és interpretat com una pèrdua progressiva d'àmbits d'ús, des de l'estatus de llengua pública al de llengua reclosa en l'àmbit familiar abans d'una eventual extinció.

Abans de continuar amb la descripció de l'aparell conceptual amb què s'aborda i a què dona lloc la seva anàlisi, em demano si el concepte era extrapolable a tota l'àrea catalanoparlant —on situacions sociolingüísticament diverses coexisteixen. Era extrapolable al Principat? Ho era a les Illes? Si entenem que la substitució implica la ruptura de la transmissió de la llengua tradicional, se'm presenta un dubte. El català hi havia estat transmès de generació en generació com a llengua oral, encara que no hagués retingut ininterrompudament una completa funcionalitat. És cert que a Catalunya aquella ruptura s'havia començat a donar en determinades

classes socials i, fins i tot, que hi va ser accelerada després de l'ocupació franquista. Però, com detecta Vilar, el manteniment del català, la seva normativització i la seva normalització —codi i extensió de l'ús, com diria Vallverdú—, la seva conversió en llengua pública de l'administració, l'escola i els mitjans de comunicació en el primer terç del segle xx eren conseqüència, en part, de la implicació de les classes dirigents, la burgesia industrial il·lustrada, i de la seva conversió del catalanisme social en un projecte polític nacional.

Al meu entendre, la comprensió del que es produeix a Catalunya al segle xx, i que tindrà un impacte sobre els usos lingüístics, és el canvi dràstic que n'altera l'estructura demogràfica, per causa de diverses onades migratòries de població procedent de les àrees més deprimides de l'Estat espanyol, majoritàriament monolingües castellanoparlants —i en un moment en què Catalunya no disposa d'institucions pròpies ni de la possibilitat de desenvolupar una política pròpia. Evidentment, l'alteració demogràfica té efectes en la minva de la base social del català. La conjunció del manteniment del català i la seva inexorable minorització, ultra la subordinació política, és a l'origen que molts catalans visquin dramàticament la incertesa de la continuïtat de la seva condició de comunitat lingüística i cultural diferenciada.

Dels diversos estudiosos esmentats més amunt, Joshua Fishman és el que va tenir una influència més gran en la sociolingüística dels pioners —no solament per això, però en part per això, aquesta fou una «sociologia del llenguatge». D'ell és la proposta de «la substitució lingüística com a camp d'estudi», d'ell prové la concepció dels «àmbits d'ús», com a conjunt de factors que constitueixen un espai de comunicació, i les «normes d'ús» com a expectatives a seguir segons els casos —i la visió d'aquell procés en aquests termes. El concepte d'*àmbit d'ús* és ambigu quant a la seva tipologia i a la seva interpretació en termes «ètics» o «èmics». Les preguntes amb què es pretenen definir: «qui parla quina llengua a qui, on, com i quan?», tot i que s'adrecen d'antuvi a la comunicació intragrupal, obliden el «per què?» i amaguen les relacions conflictives en què es fonamenta la interiorització de les normes.

D'ell prové la noció de *diglòssia* que utilitzaran els pioners i que es divulgarà més enllà d'aquest cercle. És cert que Fishman dona contingut social a la noció originària i descriptiva de Charles Ferguson —oblidem-nos de l'ús que n'havien fet intel·lectuals grecs—; l'amplia per una banda, però la restringeix per l'altra, en reduir-la quasi a la diferenciació funcional de varietats/llengües en contacte. Vallverdú va contribuir a divulgar aquesta visió, que va fer fortuna en la sociolingüística de llengües minoritzades, per bé que amb algun malentès conceptual i empíric. En les descripcions de la situació catalana es va entendre que la diglòssia era la causa o el principi de la substitució, quan en realitat és garantia del manteniment de les llengües, mentre cadascuna aconsegueixi la seva funció —i mentre hi

hagi funcions a acomplir. Això no treu, evidentment, que hi hagi una indesitjable subordinació d'una llengua a una altra per pressió política o cultural. La diglòssia remet a una situació social relativament estable, però, com totes les situacions socials, és susceptible de canvi. És precisament la ruptura de la diglòssia i la invasió d'una llengua en l'àmbit funcional de l'altra que mena a una situació que Aracil anomenà *conflicte lingüístic*. L'elaboració d'aquest concepte i d'un model explicatiu ha estat una de les aportacions més significatives a la sociolingüística de les llengües minoritàries i a la sociolingüística internacional. Posteriorment, altres investigadors de l'àrea lingüística catalana han contribuït a una elaboració més complexa del concepte. Podem relacionar el conflicte lingüístic amb aquell dilema de què hem parlat més amunt i, en aquest sentit, veure-hi dues possibilitats de resolució: la substitució d'una de les llengües en conflicte per l'altra o, mitjançant un procés conscient de capgirament, la «normalització» de la llengua recessiva —concepte que posteriorment ha tingut una expressió política extensiva.

Així, doncs, la situació sociolingüística catalana va ser interpretada alhora com una mostra de diglòssia i com un cas de conflicte lingüístic, quan de fet aquesta combinació és contradictòria. Això podia tenir conseqüències equívocues en el fet que diglòssia o conflicte lingüístic demanen polítiques de redreçament diferents.

Els pioners de la sociolingüística catalana seleccionen i elaboren, doncs, un aparell conceptual adequat a la situació que estudien i sobre la qual volen incidir. Ara, aquesta elaboració es fa mitjançant la creació d'un discurs crític i assagístic més que no pas mitjançant la recerca empírica. La situació política no la facilitava quant a l'afer que ens ocupa. Un dels pocs treballs d'aquesta mena que es van dur a terme, amb mancances, fou l'estudi d'Antoni M. Badia i Margarit sobre la llengua dels barcelonins. Així, doncs, aquell aparell conceptual a penes podia ser contrastat en el treball de camp, i l'elaboració de propostes de política lingüística —com la basada en els règims fonamentats en els principis de personalitat o de territorialitat, exposada per Ninyoles— era inaplicable en aquell context.

Per això crec que cal entendre la sociolingüística catalana dels pioners com un moviment de resistència cultural adreçat a la creació d'un discurs crític que no solament havia de servir per a descriure la situació, sinó també per a conscienciar-ne la societat i els moviments polítics subjacents, i al capdavall per a assentar les bases d'una eventual política lingüística en una Catalunya més lliure i democràtica, que la desaparició de la dictadura havia de desvetllar necessàriament.

La difusió d'aquest discurs entre les noves generacions estudiantils, entre les classes il·lustrades i entre la bona gent, catalans d'origen o d'adopció —gràcies a l'acció política i sindical clandestines i també a l'acció d'organitzacions de la societat civil—, va ser significativa i va aplanar l'assumpció generalitzada de la necessitat de normalització del català en la nova etapa de règim autonòmic.

Vallverdú va intervenir activament en el disseny de la política de normalització

lingüística de la Generalitat, almenys en l'assessorament de la Llei de normalització lingüística (1983). Alhora, les campanyes públiques inicials de promoció de la normalització s'adreçaven explícitament a la ruptura de la norma d'interacció bilingüe interioritzada pels catalanoparlants (automatisme en l'ús del castellà amb els castellanoparlants) —ruptura expressada en el «bilingüisme passiu» promogut per Aina Moll des de la Direcció General de Política Lingüística— i implícitament a l'ocultació del conflicte lingüístic: l'ideal de parlar cadascú en la seva llengua en la comunicació intergrupar minvava la pressió exercida per aquella norma, aparentment sense costos addicionals, alhora que difuminava dilema i conflicte —per bé que de fet continuava pesant damunt les espatlles dels catalanoparlants.

És possible que, si hi fos, Francesc Vallverdú discutís amb vehemència alguna de les meves afirmacions o que fes una esmena a la totalitat. Em sap molt de greu que això ja no sigui possible, però sé que en el fons ell m'hauria donat el benefici de la lliure opinió i que li hauria plagut encetar el joc de l'argüició, amb convicció i sense malvolença.

JOAN A. ARGENTER
Secció Filològica